

Reforma anglického právního jazyka: lingvistická perspektiva

Jan Chovanec – Barbora Budíková

Katedra anglistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno (JCh)
Centrum jazykového vzdělávání, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno (BB)

1. Plain English – jasný a srozumitelný jazyk

Absence oficiální institucionální kodifikace jazyka v anglicky mluvících zemích vede k tomu, že jazyk a jeho uživatelé jsou ušetřeni externích zásahů, které by se preskriptivně vyjadřovaly k jazykovým skutečnostem a regulovaly jazykové chování mluvčích. To má dvojí důsledek: jazyku je na jednu stranu ponechána volnost vlastního vývoje, který je korigován na základě úzu a obecného konsenzu, na druhé straně však mnozí rodilí mluvčí pocítují určitou nejistotu ohledně např. gramatické správnosti svých jazykových projevů. V takové situaci jim pak mohou onu potřebnou jistotu v podobě jakéhosi hypotetického záchytného bodu poskytovat vybraní uživatelé jazyka, kteří na úrovni oficiální komunikace formulují určité zásady.

V tomto kontextu chybějící oficiální externí autority je třeba vnímat situaci posledních desetiletí, kdy se v anglosaském světě (a následně i jinde, např. ve Švédsku nebo v EU) objevují snahy o reformu jazyka úředního styku. Reformní snahy mají různou podobu: od obecného povědomí o existenci málo srozumitelných textů (např. úvěrových a pojistných smluv) a pocitu nutnosti daný stav změnit, přes obecná doporučení týkající se formulace psaných textů určených veřejnosti, až po legislativní nástroje, které vyžadují povinnost uvádět určité druhy textů ve srozumitelném a jasném jazyce.

Tyto snahy o aktivní vnější zásahy do jazyka vycházejí z několika premis. Jako hlavní se v tomto konkrétním případě jeví předpoklad, že jazyk užívaný v úředních a právních kontextech – především v psaných dokumentech – bývá nejasný a pro běžné uživatele až nesrozumitelný. Tento výchozí stav bývá označován různými, často pejorativními pojmenováními, např. *legal jargon* či *legalese*, případně *goobledygook*, tj. nesrozumitelná úřední „hatmatilka“. Tato negativní označení svědčí o tom, že určitá část veřejnosti vnímá takový stav jako silně nežádoucí. Nejrůznější proponenti reformních jazykových snah pak většinou identifikují kruh problematických jevů, někdy s více či méně reálným či hypotetickým odůvodněním jejich existence, a následně nabízejí řešení v podobě alternativních způsobů vyjádření dané skutečnosti.

Reformní snahy – alespoň v podobě požadavků jasného stylu – mají v anglickém kulturním prostředí dlouhou tradici. Výraz *plain*, tj. jasný a srozumitelný, použil už v 15. století Geoffrey Chaucer ve svých *Canterburských povídkách*, kde po jedné z postav požaduje, aby hovořila „tak jasně (dosl. *speketh so pleyne*), abychom všichni rozuměli, co říká“ (viz Cutts, 1998, s. 4). S výrazem *plain language*, případně *plain English* se tak pojí dlouhá kulturní tradice, do které se řadí například filozof Jeremy Bentham, spisovatel a novinář George Orwell nebo autoři uznávaných příruček úředního stylu H. W. Fowler a E. Gowers, jejichž díla z první poloviny 20. století dodnes představují velmi známé, až kanonické vyjádření jazykových doporučení – někdy preskriptivně

laděných – pro psaní jasným a srozumitelným stylem. I dlouho po smrti autorů se tato díla vydávají v opakovaných edicích a těší se velké popularitě široké veřejnosti.

V nedávné době se doporučení ohledně srozumitelného stylu a jasného formulování myšlenek a textů přenesla do podoby veřejných hnutí, která nejen usilují o srozumitelnější formulaci písemností určených veřejnosti, ale také požadují obecnější a oficiálnější reformu jazyka. Takové snahy jsou na jedné straně vedeny občanskými sdruženími či spotřebitelskými organizacemi, na straně druhé však často také samotnými právníky. Ti tak reflektují demokratizační snahy občanů a klientů, kteří se dovolávají práva plně rozumět textům veřejné i soukromé povahy, jež se jich osobně dotýkají. Požadavek jazykových reforem, který tak v podstatě vychází „odspodu“ (tj. nikoliv primárně např. od určité akademické instituce kodifikující a regulující jazykový vývoj), následně ve většině anglicky mluvících zemích dostává dvojí konkrétní podobu. Jak již bylo uvedeno výše, dochází jednak k přijímání nejrůznějších legislativních nástrojů obecně vyžadujících „jasný a srozumitelný“ jazyk (např. při vytváření různých spotřebitelských dokumentů), jednak k vlastní legislativní a administrativní praxi, kdy začínají být některé zákony, veřejné formuláře a dokumenty formulovány a dokonce přepisovány dle zásad tzv. *plain language*.

2. Praktická stylistická doporučení pro právníky a veřejnost

Existuje několik prakticky orientovaných příruček pro právníky, jejichž autory jsou právní specialisté či akademici. Dnes už klasické dílo v této oblasti představuje Wydickova příručka (1998), jejíž první vydání vyšlo v roce 1978. Tato publikace (stejně jako jiné) zapadá do tradice stylistických manuálů, které jsou v anglicky mluvících zemích mnohem běžnější než u nás. Cílovou skupinou je nejen široká veřejnost ale také studenti, kteří mají být vedeni ke kultivování svých schopností aktivně se účastnit diskurzu ve své profesní oblasti. V akademické přípravě budoucích právníků v anglosaské kultuře ostatně hraje tradičně velkou roli důraz na psaný styl, který vede k popularitě různých příruček v oblasti *legal reasoning* a *legal drafting* (viz např. Neumann, 2001). Psaní právních a legislativních textů tak není ponecháváno na náhodném studiu či intuitivním vcítěním do norem daného žánru, ale velmi ceněnou praktickou dovedností, která je vědomě rozvíjena.

R. Wydick (1998, s. 5) vychází z premisy, že „dobrý právní text by se bezdůvodně neměl odlišovat od obyčejné psané angličtiny.“ V tomto duchu formuluje celou řadu doporučení, jež mají vést k jasnému právnímu stylu, ale která slouží i pro obecnou komunikaci. To ostatně odráží i název jeho publikace: nejedná se o „srozumitelnou právní angličtinu“, nýbrž o „srozumitelnou angličtinu pro právníky“ (*Plain English for Lawyers*). Hlavní Wydickova doporučení, jejichž rozbor by si zasloužil samostatnou studii, zahrnují: vynechávání nadbytečných slov, používání sloves místo nominalizací, častější využívání činného rodu, psaní krátkých vět, vybírání a kombinování slov pečlivým způsobem, vyhýbání se jazykovým zvláštnostem a pečlivou interpunkci.

M. Asprey (2003) podává velmi detailní a ucelený přehled nejrůznějších snah vedoucích k tomu, aby anglicky psané texty v oblasti práva byly jasnější a srozumitelnější. Pozornost rovněž věnuje legislativním nástrojům, které tuto oblast v některých státech začínají v posledních letech regulovat. Zmiňuje se však i o úspěšných pokusech

o reformu, např. v rovině lexikální (viz reforma anglického občanského soudního řádu z roku 1999, jejíž autor, Lord Woolf, nahradil některé archaické výrazy modernějšími).

Za zmínku stojí nejen obsah samotných doporučení týkajících se jasného stylu, ale také způsob, jakým autoři příslušných příruček pracují s jazykem. Při popisování problematických oblastí stylu anglických psaných textů a navrhování jejich řešení totiž autoři často používají velmi metaforického jazyka. Tak M. Cutts (1995, s. 11) označuje zkracování vět jako „rozsekávání hadů“ (chopping up snakes), podobně R. Wydick (1998, s. 21) ospravedlňuje zkracování synonymních binominálních frází typu *null and void* nebo *last will and testament* následovně: „Když jednou zabijete některou z těchto starých příšer, pak bude mrtvá po zbytek vaší právnické kariéry.“¹

Díky této metaforičnosti bývá nesrozumitelný jazyk symbolicky prezentován jako protivník, se kterým je třeba dostupnými prostředky bojovat (viz např. oficiální slogan britského hnutí Plain English Campaign: *Fighting for crystal-clear communication since 1979*, které využívá právě militantní metaforu boje). Dalším symbolickým protivníkem bývají autoři takových nesrozumitelných formulací. S různou mírou explicitnosti jsou za takového protivníka považovány státní/vládní instituce či členové určitých profesí (právníci), kterým může být přisuzována různá motivace pro užívání takového jazyka (např. neschopnost komunikovat jinak, snaha uhájit si pozice či pokus o mystifikaci veřejnosti – viz Bhatia, 1994).

3. Hnutí *Plain English Campaign*

Obecně orientované snahy o psaní jasným stylem, které bývají doporučovány i právníky (srov. Kimble, 2006), je však nutno odlišit od úsilí některých občanských hnutí, např. hnutí *Plain English Campaign* (PEC), které od roku 1979 působí ve Velké Británii. Obecně orientované stylistické manuály někdy zdůrazňují, že s tímto hnutím nejsou nijak spojeny. Činí tak proto, aby čtenáři nezískali mylný dojem o provázanosti autorů na dané hnutí, případně také proto, aby čtenáři nepřistupovali k dané publikaci s určitými předsudky.²

Hnutí PEC bylo založeno jako občanské hnutí britskou aktivistkou Chrissie Maher, která na protest proti nesrozumitelnosti úředního jazyka uspořádala v roce 1979 vděčnou mediální akci – na londýnském náměstí Parliament Square roztrhala stovky úředních dokumentů. Podle internetových stránek PEC má dnes toto hnutí přes 12 000 členů v 80 zemích a chlubí se skutečností, že jeho logo Crystal Mark, které se uděluje dokumentům splňujícím předepsané jazykové požadavky, se objevuje na více než 17 500 dokumentech (viz www.plainenglish.co.uk).

V současné době PEC zajišťuje firemní školení, uděluje ceny pro nejhorší a nejlepší texty roku (v sedmi kategoriích), poskytuje firemní členství v hnutí, vydává časopis (v současnosti již 73 čísel) a nabízí ediční služby. Nicméně všechny tyto aktivity jsou zpoplatněny – PEC se zaměřuje nejen na státní instituce a organizace, ale také na všechny ostatní firmy a společnosti, které komunikují s veřejností. V materiálech, jimiž se

¹ „...once you slay one of these old monsters, it will stay dead for the rest of your legal career“ (Wydick, 1998, s. 21).

² To je i případ příručky *Plain English Guide* od M. Cuttse (1995), který byl spoluzakladatelem PEC a následně založil konkurenční organizaci *Plain Language Commission*. Ta poskytuje podobné služby jako PEC.

PEC prezentuje, se objevují formulace, které svědčí o tom, že PEC potřebuje přesvědčit cílovou skupinu o nutnosti zakoupit si její služby – viz formulace jako:

– ... We are happy to work within a wide range of budgets and timescales... We can always find a successful solution to your written communication problems (*Services Brochure 2009*).

– ... Your documents will become easier to read and understand, giving you a marketing advantage over your competitors... (*Services Brochure 2009*).

Je zjevné, že PEC a podobné organizace mají určitý pozitivní dopad, neboť klientům pomáhají s editací jejich textů, na druhou stranu však existuje nebezpečí, že jejich komerční zájmy mohou ústít v obhajobu dogmatických pozic a mechanické aplikování pravidel (např. zavrhování trpného rodu, cizích slov atd.). Jejich angažovaná činnost je tak sice chvályhodná, na druhou stranu je však jejich aktuální motivace k poskytování rozsáhlého servisu veřejnosti poněkud pochybná. Je pochopitelné, že se jedná o zájmovou skupinu, která má zájem na získávání dalších klientů; proto bude důvody pro svou existenci veřejnosti vytrvale dokazovat (např. opakovanou diskurzivní konstrukcí různých „monster“ a protivníků, s nimiž je třeba vést – pod nejrůznějšími záminkami – nesmiřitelnou „křížovou výpravu“). Skutečností, které se zastánci PEC mohou dovolávat jako důkazu správnosti takového postupu, je rovněž to, že hlasy usilující o srozumitelný způsob vyjadřování zaznívají silně i ze strany některých právníků (např. sdružených do mezinárodní organizace *Clarity*), i když jejich motivace může být odlišná od nejrůznějších komerčních či nekomerčních hnutí. Hledáme-li stanovisko k této záležitosti u jazykovědců, pak jasnou odpověď, která by potvrzovala úsilí o reformu jazyka užívaného v právních a jiných úředních kontextech, však – podobně jako u praktikantů právní profese – nenacházíme.

4. Pohled jazykovědců

Jazykovědci se většinou ke snahám o takové vnější zásahy do jazyka staví rezervovaně. Na jednu stranu sice vítají úsilí o formulování textů ve srozumitelném stylu, na druhou stranu jsou velmi opatrní až kritičtí k pokusům o unifikaci jazyka tím, že se budou mechanicky aplikovat určité zásady např. při přepisování legislativních textů do „běžného jazyka“. Takové „zploštění“ jazyka pochopitelně nereflektuje různé funkční styly, žánry a textové typy, které mají v jazyce opodstatněnou existenci.

Tak například Y. Maleyová (1994) se obává toho, že dojde-li k úpravě způsobu, jakým je stávající legislativa formulována, může dojít ke posunu významu a následné právní nejistotě.³ Důvod vidí v explicitnosti legislativy a její vzájemné provázanosti. Ztráty přesnosti v důsledku eliminace termínů a jejich nahrazení obecnějšími výrazy si všímají i jiní autoři (viz studii E. Daviesové 2004,⁴ in: Coulthard – Johnson, 2007, obecně viz též Chovanec, 2005). Zobecnování právních norem prostřednictvím jednoduššího a srozumitelnějšího jazyka by však mohlo vést k novým problémům spojeným

³ „Given the detailed, explicit nature of much legislation, a change in words can result in a change of meaning and consequent uncertainty.“

⁴ DAVIES, E.: Register distinctions and measures of complexity in the language of legal contracts. In: *Language in the Law*. Ed. John Gibbons et al. Hyderabad: Orient Longman 2004, s. 82 – 99.

např. s větší vágností a neurčitostí. I když podle Y. Maleyové nelze popírat potřebu „překlenout mezeru mezi jazykem práva a obecným jazykem“.⁵

E. Maleyová se opírá o funkční přístup k jazyku, díky němuž vnímá jazyk v kontextu jeho funkční diferenciaci. V rámci jazyka práva tak detailně sleduje situační proměnné, které ji vedou k identifikaci celé řady různých mluvených i psaných právních diskurzů, na něž však nelze klást požadavky jazyka běžné komunikace. Takový pohled na jazyk není u zastánců hnutí Plain English běžný, a to ani u některých právníků, kteří s jazykovými reformami souhlasí. Jak uvádí E. Maleyová, na jednu stranu je jistě pozitivní snažit se výše uvedenou mezeru mezi jazykem práva a obecným jazykem překlenout, nicméně kritici by měli být schopni „rozlišit mezi zásadními formami právního jazyka, tj. těmi, které jsou hluboce integrované do institucionálních struktur, praktik a ideologií a které mohou ale nemusí být otevřeny reformám, a těmi, které jsou neužitečné, okrajové, a tudíž postradatelné“.⁶ Podobný názor má i V. Bhatia (1994), který se intenzivně zabýval analýzou syntaxe legislativních textů. Ve svém studiu autor vychází z účelu, ke kterému daný text slouží a z kontextových omezení („constraints“), s nimiž je tvorba legislativy i následná práce s ní spojena. V. Bhatia srovnává jazyk legislativních ustanovení se strukturou právní normy, což odůvodňuje značný počet podmínek a tzv. kvalifikací, které představují okolnosti, za nichž je daná situace nebo jednání kvalifikovatelná podle příslušného legislativního nástroje. Text není strukturován lineárně, nýbrž je vytvářen jako „dvousložková *interaktivní* kognitivní struktura“.⁷ Tu tvoří hlavní norma a příslušné kvalifikace. Na syntaktické rovině tato situace vede ke značné komplexitě, kdy dochází ke vzniku tzv. syntaktických diskontinuit („syntactic discontinuities“), jež jsou pro daný žánr charakteristické a jež slouží k přesnému, jasnému a jednoznačnému vyjádření normy. Toto zjištění vede Bhatia k závěru, že legislativní texty představují funkčně svébytný textový typ (žánr), na který by se mělo nahlížet z jeho vlastní perspektivy, spíše než na něj „zvnějšku aplikovat standardy běžné komunikace, tj. na žánr, který má své vlastní cíle a kontextová omezení, za nichž je vytvářen a čten“.⁸ V. Bhatia nicméně uvádí, že právní texty by měly být vytvářeny s vědomím, komu jsou primárně určeny (tj. legislativní texty budou, na rozdíl od např. pojistných smluv, zpracovávány právníky, tj. advokáty, státními zástupci a soudci). Jazykové prostředky by navíc měly být využívány konsistentně, syntaktické diskontinuity by měly být spíše výjimkou než pravidlem.

⁵ „No one would deny that the language of the law should, wherever possible, attempt to shorten the gap between it and everyday language that is the source of much incomprehension, frustration and disadvantage.“ (Maley, 1994, s. 49).

⁶ „...to distinguish between the criterial forms of legal language, that is to say, those that are integrated deeply into the institutional structures, practices and ideologies and which may or may not be open to reform; and those that are unhelpful, peripheral, and therefore dispensable.“ (Maley, 1994, s. 49).

⁷ „... a two-part *interactive* (sic) cognitive structure consisting of the main provisional clause and the qualifications rather than the linear organisation of the moves as found in the case of a number of other genres.“ (Bhatia, 1994, s. 153).

⁸ „...one should try to understand this genre on its own terms rather than by imposing standards of ordinary expression from the outside, as it were, on a genre which has its own specialised concerns and specific constraints under which they are written and read.“ (Bhatia, 1994, s. 153 – 154).

M. Coulthard a A. Johnsonová (2007) docházejí k obdobným zjištěním. Podle nich je „tvrzení o nesrozumitelnosti právního jazyka částečně dáno skutečností, že osoby stojící mimo profesní komunitu mají jen omezenou znalost“ dané problematiky. Z tohoto důvodu jim chybí „interpretativní nástroje, které jsou nutné pro porozumění textům“.⁹ S odkazem na V. Bhatia (1994) tyto autoři rozlišují mezi pohledem na právní jazyk ze strany těch, kdo jsou uvnitř příslušné profesní skupiny, a těch, kdo stojí mimo. Tzv. *insiders* vnímají typické lexikální prostředky a syntaktické struktury jako nositele přesnosti, jasnosti, jednoznačnosti a univerzálnosti, kdežto *outsiders* je naopak posuzují jako snahu o posílení solidarity mezi příslušníky profesní skupiny (viz Bhatia, 1994, s. 136). Konkrétní jazykové prostředky tak někdy bývají extrémně vnímány jako forma konspirace, při níž dochází k vyloučení určitých skupin z příslušného diskurzu – právě tento argument bývá někdy využíván i zastánci hnutí prosazujících Plain English/ language, kteří jeho prostřednictvím vyzývají občany k aktivitě.

5. Závěr

Z výše uvedených stanovisek několika vybraných jazykovědců se ukazuje, že snahy o jazykovou unifikaci, které jsou často prezentovány pod mantrou demokracie a občanských práv, jež jsou občanům vlivem nesrozumitelného jazyka domněle upírány, ve skutečnosti opomíjejí jazykovou realitu, tj. situační, stylistickou a jinou variabilitu jazyka.

Nelze popřít záslužné výsledky aplikace zásad „plain language“ – řada příkladů z celého světa (např. Švédska, Kanady, USA) ukazuje, že s jednoduchostí a srozumitelností je možné sloučit takové právní zásady jako přesnost, jasnost, jednoznačnost a zároveň obecnost. Formulace psaných právních textů srozumitelným a jasným způsobem je možná, nicméně je zjevné, že paušální zavrhování jazykových forem bez ohledu na jejich kontext a situační podmíněnost není ideální. Reálné není ani přepsání stávající legislativy do „běžného jazyka“, jak to bývá někdy požadováno, neboť takové úsilí nerespektuje intertextovou provázanost institutů v rámci celého právního systému, potřebu lokálně definovat či omezit význam konkrétních výrazů, stejně jako autorskou a interpretační praxi spojenou s prací s takovými texty.

Jak prokazují funkčně a strukturálně orientovaní jazykovědci, jazyk je nutno vnímat jako systém systémů. Úspěšná komunikace reflektuje situační a funční podmíněnost, jež vede ke značné variabilitě stylů, žánrů a textových typů. Na všechny situační variety tedy nelze klást stejné kritérium, tj. např. požadavek, aby byl text formulován jako běžná komunikace a byl obecně srozumitelný. Politická korektnost, která na úrovni jazyka hledá nejnižšího společného jmenovatele a ten předkládá jako univerzální požadavek, je přehnaná a neodráží jazykovou skutečnost, kdy různé variety jsou recipientům různě přístupny na základě jejich osobních charakteristik, např. úrovně vzdělání, věku, příslušnosti k profesním, zájmovým a jiným skupinám, atd. Od jazyka – bohužel – nelze očekávat obecnou a univerzální srozumitelnost mezi všemi jeho mluvčími.

⁹ M. Coulthard a A. Johnsonová (2007, s. 51) doslova uvádějí: „The claim that legal language is incomprehensible can be seen to be partly attributable to a lack of knowledge that leaves non-members of the discourse community without the interpretative resources to make sense of texts.“

Literatura:

- ASPNEY, Michèle M.: Plain Language for Lawyers. 3. vyd. Sydney: The Federation Press 2003.
- BHATIA, Vijay: Cognitive structuring in legislative provisions. In: Language and the Law. Ed. J. Gibbons. London and New York: Longman 1994, s. 136 – 155.
- COULTHARD, Malcolm – Alison JOHNSON: An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence. Abingdon: Routledge 2007.
- CUTTS, Martin: Plain English Guide. 3. vyd. Oxford: Oxford University Press 1999.
- FOWLER, H. W. – FOWLER, F. G.: The King's English. 3. vyd. Oxford: Clarendon Press 1931.
- FOWLER, H. W.: Fowler's Modern English Usage. 3. vyd. Oxford: Oxford University Press 2004.
- GOWERS, Ernest, Sir: The Complete Plain Words. 3. vyd. London: Her Majesty's Stationary Office 1986.
- CHOVANEK, Jan: Neznalost neomlouvá aneb K tzv. demystifikaci právního jazyka. In: ToP – Tlumočení a překlad, 2005, č. 77 (3), s. 9 – 11.
- KIMBLE, Joseph: Lifting the Fog of Legalese. Essays on Plain Language. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press 2006.
- MALEY, Yon: The language of the law. In: Language and the Law. Ed. John Gibbons. London and New York: Longman 1994, s. 11 – 49.
- NEUMANN, Richard K., Jr.: Legal Reasoning and Legal Writing. Structure, Strategy and Style. New York: Aspen Law & Business 2001.
- ORWELL, George: Politics and the English Language. In: Horizon, 1946, roč. 13, č. 76, s. 252 – 265.
- WYDICK, Richard C.: Plain English for Lawyers. 4. vyd. Carolina Academic Press 1998.